

Проців Лілія Йосипівна,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

ORCID id 0000-0002-7263-2133

МУЗИЧНА ПЕДАГОГІКА В УКРАЇНІ: ЗУСТРІЧІ В ІСТОРІЇ

У статті висвітлюються основні аспекти розвитку цивілізації як метаісторії, обґрунтовується погляд на історію музичної педагогіки в Україні як метаісторію, змістом якої є незмінні величини, духовні константи людства. До сталих структур, стійких в історичному часі, належать і такі сюжети, як співпадіння, аналогії, «зустрічі в історії». З'ясовується, що ключовими персонами в історії музичної культури як метаісторії, які зумовили її подальший розвиток та передбачили майбутнє, виступили М. Дилецький, Г. Сковорода, М. Березовський, Д. Бортнянський та інші, а доба бароко та класицизму стала «епічним часом» в історії, присутність якого і визначає її метаісторичний характер.

Ключові слова: історія музичної педагогіки, метаісторія, музична культура, музично-педагогічна думка, незмінні величини.

Проців Л.И.

Музыкальная педагогика в Украине: встречи в истории

В статье освещаются основные аспекты развития цивилизации как метаистории, обосновывается взгляд на историю музыкальной педагогики в Украине как метаисторию, содержанием которой являются неизменные величины, духовные константы человечества. К устойчивым в историческом времени структурам принадлежат и такие сюжеты, как совпадения, аналогии, «встречи в истории». Выясняется, что ключевыми персонами в истории музыкальной культуры как метаистории, обусловившими ее развитие и предвидевшими будущее, выступили М. Дилецкий, Г. Сковорода, М. Березовский, Д. Бортнянский и другие, а эпоха барокко и классицизма стала «эпическим временем» в истории, присутствие которого и определяет ее метаисторический характер.

Ключевые слова: история музыкальной педагогики, метаистория, музыкальная культура, музыкально-педагогическая мысль, неизменные величины.

Protsiv L.Y.

Music education in Ukraine: meetings in history

The article describes main features of human civilization as metahistory, substantiates a view on the history of music pedagogy in Ukraine as metahistory, the contents of which is constant values, spiritual constants of the humanity, and also synchronous section of history, including such things as coincidence, similarity of certain "spiritual epochs", meetings in history.

An example of such "synchronous" dramaturgy in the history of the Ukrainian music education is seen in M. Dyletskyi's creative activity and pedagogical legacy. In musical thinking this personality was ahead of representatives of Western European polyphonic school, and came very close to the theory of temperatio, so well presented in Bach's art. Supporting Kyiv concept of education at Slavonic, Latin and Greek schools, which involved a combination of eastern and western elements of education, national and European cultural and educational traditions, M. Dyletskyi formulated the aesthetic principles of choral art, revealed progressive pedagogical ideas.

Age of Baroque and Enlightenment was the epoch of Great Travelers and symbolic meetings. In search of truth and artistic ideal philosophers, artists, musicians traveled in Europe. Various meetings took place — real and unreal, sometimes at an interval of a century, but they determined "symbolic insight into the future".

An important meeting took place at the end of the 18th century in Vienna. The Ukrainians met a famous countryman, composer D. Bortnyanskyi. Since then, composer's music became a model of his proficiency, the embodiment of the Ukrainians' spiritual outlook. He was called "the Ukrainian Mozart", "Our Palestrina",

and he became a kind of a "bridge" between the European polyphonists and "classicists"; and also composers-romanticists, who also were influenced by his works.

Age of Baroque and classicism, "Golden Age" in the Ukrainian music culture has acquired the status of "epic time" aimed at eternity, when a relatively short period of time defined the future way for historical development.

The presence of such parallels and "meetings in history"; actualizing the past at the request of the future, defines metahistorical nature of history of music education in Ukraine.

Key words: *history of music education, metahistory, music culture, musical and pedagogical thought, music and educational practice, constant values.*

© Проців Л.Й., 2017

Вступ. Багатовимірність сучасного світу зумовлює появу нових стратегій пізнання та перетворення людиною навколишньої дійсності. Активні цивілізаційні процеси, інформатизація життєвого простору, поява «феномену інформації» як одного з різновидів реальності, інтеграція (дезінтеграція), глобалізаційні процеси за умов домінування однієї спільноти над іншою призводять до знецінення людської особистості, нівелювання духовних надбань людства. Тому важливою рисою соціально-історичного процесу у XXI ст. має стати утвердження етичних цінностей, духовності, «моральної політики», «морального світу», ідей гуманізму, софійності буття в його духовно-релігійному та позарелігійному, етичному тлумаченні [4, 187]. Третє тисячоліття диктує нові умови освоєння історії як результату культурних надбань людства — «присвоєння минулого, теперішнього та майбутнього як життєвих цінностей» [4, 213], які не підлягають переоцінці в силу своєї «освяченості історією». Вони акумулюють та транслюють творчий досвід багатьох поколінь, відображають процес формування етичних та естетичних цінностей, історичний шлях пошуку мистецького ідеалу, особистісного смислу, втіленого в музиці тієї чи іншої доби, процес формування «інтонованого світоспоглядання».

Огляд літератури, концептуальних рамок, гіпотез тощо. Загальні аспекти історії мистецької педагогіки в Україні, в тому числі музичної, досліджуються у працях Л. Кондрацької, Л. Масол, О. Михайличенка, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, С. Уланової, В. Черкасова, О. Шевнюк, В. Шульгіної, О. Щолокової та інших вітчизняних вчених-педагогів.

Так, О. Михайличенко розглядає музично-естетичне виховання в Україні у другій половині XIX — на початку XX ст. в контексті розвитку національної відомості, на основі розвитку вітчизняної хорової творчості, українських народнопісенних традицій, утвердження національних засад загальної та професійної музичної освіти [6]. О. Олексюк висвітлює історію розвитку музичної педагогіки в Україні як процес формування традицій духовного розвитку особистості

засобами музичного мистецтва [7]. В. Шульгіна вказує на етико-естетичні основи української музичної педагогіки, зумовлені основними положеннями вітчизняної філософської школи, її демократичною та гуманістичною спрямованістю. С. Горбенко розглядає історію музичної освіти та виховання в Україні як процес гуманізації; Т. Грищенко відзначає гуманістичну спрямованість та просвітницький характер гімназійної музичної освіти та виховання в Україні у XIX — на початку XX ст., пріоритет духовного й морально-релігійного виховання, принцип єдності національного та загальнолюдського в музично-естетичному вихованні. А. Омельченко досліджує музично-педагогічні традиції в Україні кінця XVI–XVIII ст. крізь призму поєднання музично-естетичного та духовно-релігійного виховання. У дослідженні Т. Карпінської йдеться про те, що музичний фольклор є найдавнішим культурним феноменом, який містить виховний, етичний та естетичний досвід людства, простежується становлення музичної фольклористики та етномузикології як галузі наукових знань та навчальної дисципліни, музично-фольклористичної освіти в Україні на початку XX ст.

Регіональні традиції розвитку музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики в Україні досліджуються у наукових роботах З. Валіхновської (музично-церковна освіта Галичини австрійської доби), А. Желан (становлення та розвиток музичної освіти в Херсонській губернії кінця XIX — початку XX ст.), С. Матвієнко (регіональні особливості розвитку музичної освіти та виховання дітей і молоді на Чернігівщині у XVIII — XIX ст.), О. Поясик (духовно-ціннісні засади розвитку музичної освіти та виховання учнів і молоді в Галичині у 20–30-ті роки XX ст.), Л. Проців (розвиток музично-педагогічної думки в Галичині наприкінці XIX — у першій половині XX ст. у зв'язку з духовними традиціями та світською музичною культурою, а також у контексті морального та національно-патріотичного виховання), І. Фрайт (домінування національної ідеї у розвитку музичного виховання школярів, формування почуття суспільного обов'язку в діяльності західноукраїнських композиторів другої половини XIX — початку XX ст.).

Розвиток музичної освіти в Україні простежується в сучасних дослідженнях музикознавців: Т. Булат, М. Загайкевич, В. Іванова, Л. Кияновської, Л. Мазепи, Л. Корній, С. Павлишин, Т. Старух, Б. Сюти, Т. Філенка, К. Шамаєвої, О. Шреєр-Ткаченко, М. Черепанина та інших. Проте чисельність наукових робіт все ж засвідчує, що розвиток музичної педагогіки в Україні крізь призму мета-історичного підходу не розглядався, що і зумовило вибір теми дослідження.

Отже, **метою статті** є здійснення обґрунтування історії музично-педагогічної думки та музично-освітньої практики в Україні наприкінці XVII — у першій половині XIX ст. як мета-історії, змістом якої є постійні величини історії розвитку людства, а також такі сюжети, як збіг, співпадіння, «зустрічі в історії».

Методологія дослідження. В основу методології дослідження покладено метаісторичний підхід, який передбачає вивчення історії музичної педагогіки в Україні крізь призму духовної вертикалі, абсолютних цінностей, культурних надбань людства, стійких в історичному часі.

Розвиток людської цивілізації все більш переконливо засвідчує неспроможність хронологічного тлумачення історичного процесу крізь призму «горизонтального виміру». «Горизонталь» часу не завжди спроможна відобразити становлення людського духу. Цей процес відбувається не стільки в лінійному напрямку — від однієї історичної формації, педагогічної чи культурної парадигми до іншої, скільки завдяки досягненню абсолютних величин людства (інваріантних структур), таких як віра, надія, любов, істина, добро, краса. Основними цінностями розвитку історії, які «намагнічують людину вічністю аксіологічного змісту історії», є незмінні величини, інваріантні складові історії, що зберігаються упродовж плину історії [4, 214]. Саме ця ціннісна вертикаль є критерієм, за яким визначаються історичні періоди, педагогічні та культурні парадигми. Історичний процес отримує два виміри, свого роду систему координат — горизонталь часу та вертикаль духу. Історія може рухатись вперед, назад і вгору до цінностей — критеріїв, «що керують порівнянням часів» [4, 214].

Поряд з абсолютними величинами, незмінними структурами стійкість в історичному часі мають етноси, досягнення демократії, цінності християнської та загальнокультурної моралі, ідеї софійності як вищої премудрості та «радісної творчості» у релігійному та позарелігійному тлумаченні. Багатомірність історії проявляється також в її поступальному, колоподібному чи хвилеподібному русі. За таких обставин предметним полем історії як метаісторії постають такі явища, як збіг, аналогії, співпадіння, схожість окремих «духовних епох», «зустрічі в історії» як своєрідне «синхронічне доповнення до діяхронного руху».

Результати дослідження та обговорення. Прикладом складної історичної драматургії в історії вітчизняної музичної педагогіки слугує творча діяльність Миколи Дилецького, яку на рівні з партесними концертами та «Богогласником» вважають вершиною українського музичного бароко. «Граматику мусикійська» М. Дилецького була створена за аналогією з «Граматикую словенською» Мелетія Смотрицького (1619 р.), а також містить прямі паралелі з текстом посібника з риторики Йоанікія Галятовського «Наука альбо способ зложення казанья» [10, 311, 371].

Як запримітив О. Кошиць, «Граматику мусикійську» (Віленську граматику, 1675 р.) він створив у той період, коли європейська музична культура уже поповнилась творчістю Дж.П. Палестріни та Орlando Лассо, проте ще не народились Й.С. Бах (1685–1750) та Г.Ф. Гендель (1685–1759). В європейській музичній творчості окресленого періоду активно застосовувалась система гексакордів, поняття мажору та мінору в музичному мисленні ще остаточно не утвердились, а гармонічна система була тільки «в передчутті». У цей час М. Дилецький свідомо застосовує мажор та мінор, формулює точні правила побудови акордів, голосоведення, визначення несформованого тоді жанру фуґи, впритул наближається до теорії темперації, яка остаточно утвердилась в європейській музичній практиці у творчості Й.С. Баха [3]. Він також формує філософсько-естетичні засади хорової творчості, розширює систему засобів музичної виразності, застосовує палітру звукозображальності (проникнення ідей *Ars Nova*) за рахунок застосування тембрових, регістрових, динамічних контрастів, зіставлень *solo*, *tutti*, малих ансамблевих груп тощо. Музично-теоретичні та естетичні інновації М. Дилецького привнесли в церковний спів нове звучання хору, нову манеру співу, майстерність та артистизм хористів, піднесли авторитет вітчизняних хорових традицій та найвищі щаблі досконалості.

В «Граматиці мусикійській» М. Дилецький також виявляє прогресивні педагогічні ідеї. Йому притаманна київська концепція освіти слов'яно-греко-латинських (братських) шкіл, яка передбачає поєднання східного (православного, українського) та західного (за структурою і змістом) елементів освіти, національних та європейських культурно-освітніх традицій. В Граматиці він застосовує грецький та латинський хорал, спирається на праці вітчизняних та західноєвропейських вчених-мислителів та музикантів. «М. Дилецький як педагог-реформатор європейського масштабу збагатив і демократизував традиції музичного виховання, які склались ще раніше в Україні у практиці братського шкільництва, створив диференційовану систему загальної та спеціальної музичної освіти... Талановита особистість, високий професіонал самовідданою

посвятою свого життя, праці на педагогічній ниві забезпечив чи не найвище піднесення музичної педагогіки на всьому східнослов'янському обширі, і щодо цього він не має в нашій країні аналогів ані в подальші віки, ані в нашому сьогоденні» [10, 311–312].

Доба бароко і Просвітництва — епоха великих мандрівників. У пошуках істини та мистецького ідеалу мандрували Європою філософи, ченці, художники, музиканти, відбувались зустрічі — реальні та умовні, інколи на відстані століть, проте саме вони визначали «символічне прозріння майбутнього». У пошуках Бога, істини і самого себе мандрував світом Григорій Сковорода, на східні рубежі Європи, в Галичину задля втілення мистецького ідеалу (або з інших невідомих причин) «приблудив» обдарований скульптор Іоанн Георг Пінзель, і обидва мандрівники намагались мовчати про свої роки подорожей. Натомість М. Дилецький вперше заявив про свою присутність в історії у віці 20–25 років у Вільно, до того часу вченим майже нічого не відомо про життя митця, а про освіту свідчать лише тексти його Граматик.

В епоху великих мандрів відбуваються зустрічі, в яких сучасним дослідникам варто пошукати вищий сенс. З України Європою з півночі на південь до Італії мандрували М. Березовський, Д. Бортнянський, а у Болонській музичній академії з різницею у 8 місяців «зустрілись» два класики — чотирнадцятирічний В.А. Моцарт і зрілий юнак М. Березовський.

Знакова зустріч в історії, яка визначила подальший розвиток музичної культури та освіти в Україні, відбулась 1779 р. у Відні, на перехресті європейських доріг. До Відня дорогою з Італії до Петербурга з коротким візитом прибув Д. Бортнянський, на честь якого хор каплиці при амбасаді виконав кілька творів композитора. Серед слухачів було багато українців, студентів Віденського університету, семінаристів, у тому числі священник церкви Св. Варвари І. Снігурський, згодом Єпископ Перемишльський, засновник і організатор хору при греко-католицькій церкві в Перемишлі. З часу відвідин Д. Бортнянським Відня та знайомства українців з музикою композитора його хоріві твори зазвучали скрізь в Галичині і стали взірцем композиторської майстерності та шляхетності. «Бортнянський став для музичної культури українців Галичини тим відправним пунктом, від вивчення і популяризації творчості якого розпочинається становлення власної композиторської школи, та уособлення вищих духовних цінностей» [1, 82]. Його називали «українським Моцартом», «нашим Палестріною». З Дж.П. Палестріною Д. Бортнянського поєднує роль реформатора церковної музики, новатора у трактуванні змісту духовної творчості, її

жанрів, а з В.А. Моцартом — майстерне володіння різними стилями та жанрами в добу переходу від бароко до класицизму, а також знаковість постатей для розвитку національних культур. «Ця багатоманітна свобода оперування різними елементами із «інтонаційного словника епохи», органічна єдність світського і духовного, побутового і піднесеного, театрального-характерного і інструментально-узагальненого... Саме на світоглядному рівні їм обом ... притаманна унікальна рівновага емоційного і раціонального, «земного і небесного» у найповнішому розумінні цієї опозиції» [1, 85].

Творчість Д. Бортнянського прокладає арку від західноєвропейських поліфоністів до епохи музичного класицизму і далі — до композиторів-романтиків, що засвідчує неперервність вітчизняних музично-педагогічних традицій, а також «безперервність національного стилеутворення, поступальний характер процесів музичного семіозу, збереження і розвиток засадничих принципів національної музичної мови, її конструктивних рис» [2, 112]. Композитор жив у перехідну епоху змін культурно-історичних парадигм і втілює у своїй творчості минуле, майбутнє і сучасність, продовжив «поліфонію часу в усій численності його голосів» [5, 24].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ключовими персонажами в складній драматургії вітчизняної музичної історії кінця XVII — першої половини XIX ст. виступили М. Дилецький, Г. Сковорода, М. Березовський, Д. Бортнянський та інші. Саме у творчості українських композиторів-класицистів «... остаточно сформувався національний темброво-виконавський ідеал із визначальною для нього кордоцентричною спрямованістю, що не тільки підсумував вітчизняну виконавську традицію ще від доби раннього партесного співу, а й став визначальним елементом поля національно-своєрідної семантики в майбутньому» [2, 118–119].

Чи є такі збіги, співпадіння, «зустрічі в історії» випадковими? Очевидно, що ні. Епоха бароко і класицизму стала золотою добою української музики, «епічним часом» в історії національної культури, спрямованим у вічність, оскільки концентрація знакових подій, збігів та символічних зустрічей на одиницю історичного часу, які «актуалізують минуле за вимогою майбутнього», доводять життєдайність творчої думки, невідкладну силу часу велич людського духу, присутність яких в історії засвідчує її метаісторичний характер.

Стаття не вичерпує усіх аспектів обґрунтування історії музичної педагогіки в Україні як метаісторії, а лише частково розкриває окремі його аспекти, виявляє потребу подальших ґрунтовних досліджень.

ДЖЕРЕЛА

1. *Кияновська Л.* Моцарт і Бортнянський: спроба типологічного порівняння / Л. Кияновська // Вольфганг Амадей Моцарт: погляд з XXI сторіччя: Наукові збірки Львівської державної музичної академії ім. М.В. Лисенка. — Л. : СПОЛОМ, 2006. — Вип. 13. — 188 с.
2. *Козаренко О.* Феномен української національної музичної мови / О. Козаренко. — Л., 2000. — 284 с.
3. *Кошиць О.* Про українську пісню й музику / О. Кошиць. — Репринтне видання. — К. : Музична Україна, 1993. — 48 с.
4. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. — К. : ПАРАПАН, 2003. — 240 с.
5. *Кримський С.* Ранкові роздуми / С. Кримський. — К. : Майстерня Білецьких, 2009. — 120 с.
6. *Михайличенко О.* Музично-педагогічна діяльність українських композиторів та виконавців другої половини XIX — початку XX ст.: історичні нариси / О. Михайличенко. — Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. — 102 с.
7. *Олексюк О.М.* Музична педагогіка : навч. посіб. / О.М. Олексюк. — К. : КНУКіМ, 2006. — 188 с.
8. *Проців Л.* Історія музичної педагогіки в Україні: навч. посіб. / Л. Проців. — Т. : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2003. — 230 с.
9. *Проців Л.* Історія музичної педагогіки в Україні: нові виміри пізнання / Л. Проців // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Педагогіка. — Т., 2013. — С. 81–86.
10. *Цалай-Якименко О.* Київська школа музики XVII століття / О. Цалай-Якименко. — Київ–Львів–Полтава, 2002. — 487 с.

REFERENCES

1. *Kyianovska L.* Motsart i Bortnianskyi: sprobа typolohichnoho porivniannia. [Mozart and Bortnyanskyi: attempt of typological comparison]. Wolfgang Amadei Motsart: pohliad z XXI storichchia: Naukovi zbirky Lvivskoi derzhavnoi muzychnoi akademii. — Lviv, 2006. — Vyp. 13. — 188 s. (in Ukrainian).
2. *Kozarenko O.* Fenomen ukraïnskoi natsionalnoi muzychnoi movy [Phenomenon of Ukrainian National Music Language]. Lviv, 2000. — 284 s. (in Ukrainian).
3. *Koshyts O.* Pro ukraïnsku pisniu i muzyku. [About Ukrainian Song and Music] . Reprynt. vyd. — K. : “Muzychna Ukraina”, 1993, 48 p. (in Ukrainian).
4. *Krymskyi S.* Zapyty filosofskykh smysliv [Enquiries of philosophical meanings]. Kyiv : Vyd. PARAPAN, 2003, 240 p. (in Ukrainian).
5. *Krymskyi S.* Rankovi rozdumy [Morning Reflections]. K.: MaYSTernia Biletskykh, 2009, 120 s. (in Ukrainian).
6. *Mykhailychenko O.* Muzychno-pedahohichna diialnist ukraïnskykh kompozytoriv ta vykonavtsiv druhoi polovyny XIX — pochatku XX st.: istorychni narysy [Music and Educational Activities of the Ukrainian Composers and Performers of the late 19th — early 20th century: Historical Essays]. Sumy : Vydavnycho-vyrobnyche pidpriemstvo “Mriia-1”, 2005, 102 s. (in Ukrainian).
7. *Oleksiuk O.* Muzychna pedahohika : Navchalnyi posibnyk [Music Pedagogy: Tutorial]. K. : KNUKіM, 2006, 188 s. (in Ukrainian).
8. *Protsiv L.* Istoriiа muzychnoi pedahohiky v Ukraini: Navchalnyi posibnyk [History of Music Pedagogy in Ukraine: Tutorial]. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2013, 230 s. (in Ukrainian).
9. *Protsiv L.* Istoriiа muzychnoi pedahohiky v Ukraini: novi vymiry piznannia [History of Music Pedagogy in Ukraine: New Dimensions and cognition]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seriiа: Pedahohika. Ternopil, 2013, Volume 4. ss. 81–86 (in Ukrainian).
10. *Tsalai-Yakymenko O.* Kyivska shkola muzyky XVII stolittia [Kyiv School of Music of the 17th century]. Kyiv — Lviv — Poltava, 2002, 487 s. (in Ukrainian).